

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Բ.

ՍՏՐԿՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԱԶԴԵՅՈՒԹԻՒՆԸ

ՀԻՆ ՀԱՍԱՐԿԱՌԹԵԱՆ ՎԵՐԱՅ.

(ՀԱՐՈՒՆԱՆԻՆԻՆ)

Բաճարաւորներ: Ստրկութիւնն անբարոյականացրեց տէրերին և ստրուկներին հին աշխարհում: — Հոովմայեցեաց կայսերութեան մէջ չկային օրէնքներ, որոնք սահմանափակէին մեծատանց հաճոյքը: — Կայսրների փորձերն այս օրէնքները դնելու անյաջող եղան: — Այս անյաջողութեան պատճառները: — Նախնի մատենագիրների թողած նկարագիրն այն խստութեանց օրինակների, որ տէրերը գործ էին դնում ստրուկների դէմ: — Այս գործում մեծատուն տիկնայք մրցող են դուրս գալիս տղամարդոց հետ: Եռվենալի և Սվիդիոսի թողած նկարագիրը մեծատուն հոովմայեցի կնոջ իւր զարդարանաց ժամանակ: Լուկիանի և Սենեքայի թողած պատկերները մեղկացած հոովմայեցի մեծատան պարապ կեանքից: — Ստրկութիւնն ապականում է երիտասարդ մեծատանց, սոցա քնքոյշ հասակից սկսած: — Ստրուկ — ստնտուններն և ստրուկ դաստիարակներն անխիղճ կերպով ի չարն են գործ դնում ծնողաց հաւատարմութիւնը: — Ստրուկների հաճոյակատարութիւնն ապականում և գեղխացնում է երիտասարդ տէրերին և զարգացնում ամենամօթալի անառակութիւն երիտասարդ մեծատանց տներում: — Պլաւտոսի թողած մի քանի բնտանեկան պատկերներն այս կեանքից: — Հոովմայեցի մեծատուն կանանց գեղխութեան օրինակներ և կայսրների նորա առաջն առնլու ճիգերը: — Ստրուկների դառն վիճակը հին հասարակութեան և գերդաստանի մէջ: — Ստրուկն, ըստ հասկացողութեան հնոց, հոգի չունի, նա անձնաւորութիւն չէ, բանական արարած չէ, այլ անբան կենդանի: — Նրան տալիս

են մականունն, ինչպէս շան, բայց նա մարդկային անունն չունի: — Ստրուկը չպէտք է և չէ կարող ունենալ ընտանիք: — Մի քանի տէրեր ամենեւին թոյլ չեն տալիս ստրուկներին ամուսնանալ: — Միւսները ստրուկների ամուսնութեան վերայ նայում են, ինչպէս արդեանց ազգիւրի վերայ և նպաստում են ստրուկների հօտի բազմանալուն, իրանց օգտի համար: — Մի քանի ստրկատէրեր ստրուկ կնոջ խոստանում են ազատութիւն երեք զաւակների համար, որոնք մնում են ստրուկ նոցա տիրոջ տանը: — Հռովմէական իրաւաբանութիւնը չէ ընդունում պսակ ստրուկների մէջ, մինչև անգամ չէ ճանաչում նոցա մէջ ազգականութիւն, չտեսնելու է դնում կանանց հասարակաց լինելը նոցա մէջ և արեան խառնումն: — Երբ ստրուկ կինը ծնում է, տէրն իսկոյն առնում է նորածին որդուն և ծնողներն իրաւունք չունին նրան իրանցը համարել. տէրը կարող է ստրկի ընտանեաց անդամներին ծախել զանազան անձանց: — Ստրուկների անձնագոհութեան ազնիւ օրինակներ և այսպիսի դէպքերում արտայայտուած ծնողական և ամուսնական զգացմունքները նոցա մէջ տէրերի խստասրտութիւնն այսպիսի դէպքերում: — Ստրուկների ծանր վիշտը մեծատանց տներում, որոնք նրանց յուսահատութեան են հասցնում: — Յուսահատութիւնը երևում է ստրուկների շուայտութեան մէջ և հասցնում է նրանց անձնասպանութեան և խելագարութեան:

Հեթանոսական փիլիսոփայութիւնն անկարող է ստրկին մխիթարութիւն տալու՝ նա նրան խորհուրդ է տալիս իւր թշուառ դրութիւնից ազատուելու համար դիմել միակ միջոցին — այն է անձնասպանութեան: Վշտալի վիճակ կին — ստրկի հին աշխարհում: — Անել վիճակ արձակուած ստրկուհիների: — Բարձր զգացմանց օրինակներ հին աշխարհի ստրկուհեաց մէջ.

Մինչև ցայժմ զննում էինք ընկերական և տնտեսական չարիքն, որ ստրկութիւնն մտցրեց հին աշխարհը: Այն չարիքն երևեցաւ հին հասարակութեան կեանքի խանգարման մէջ, հարստութեան անկանոն բաժանման մէջ, ձեռագործութեան և առևտրի սահմանա-

փականն և երկրագործութեան անկման մէջ:

Աւելի ևս վնասակար եղաւ ստրկութեան ազդեցութիւնը հասարակութեան բարոյական վիճակի վերայ:

Դրականապէս կարելի է ասել, որ ստրկութիւնն անբարոյականացրեց հին աշխարհը: Մենք տեսանք որ ազատ աշխատանքի բացակայութիւնն այնպիսի աղքատութեան հասցրեց ժողովրդականներին (պղբէյներ), որ պետութիւնն ինքն և մասամբ էլ մեծատունք ստիպուած էին հոգալու պարապ ժողովրդեան բազմութեան ապրուստը: Ժողովուրդը վարժուեցաւ նպաստ ստանալու, իբրեւ օրինական հարկ և սովորելով ապրել ուրիշի հաշուով անընդունակ դարձաւ աշխատանքի համար, թուլացաւ և ընկաւ ստորնութեան և գեղխութեան մէջ: Բայց աւելի դառն հետեանք ունեցաւ ստրկութիւնը հասարակութեան անկման պատճառ եղողների՝ տէրերի և ստրուկների համար: Տէրերն ապականեցին ստրուկներին և սոքա տէրերին, աստիճանաբար երկուսի բարոյականութիւնն էլ աւելի և աւելի ստորացաւ նրանից, որ տէրերին տուած էր իրաւունք ամեն ինչ պահանջելու և ամեն ինչ գործելու անպաշտպան ստրկների հետ, իսկ վերջիններին մասն և բաժին ընկել էր համբերութեամբ ամենայն ինչ տանել:

Ախտերն ընդարձակ արմատներ են գցում հին հասարակութեան մէջ, ընտանեկան կապերը սկզբում թուլանում են, իսկ յետոյ բոլորովին լուծուում և ընտանիքը դադարում է պետութեան նեցուկը լինելու: Ստրկութեան հին հասարակութեան վերայ ունեցած ազդեցութեան այս վերջին կողմը կլինի մեր գննութեան առարկայն ներկայ գլխում:

Ոչ մի տեղ և երբէք այնպիսի անսահման իշխանութիւն կենդրոնացած չէ եղել, որպիսին ունէր կայսերութեան ժամանակի հռովմայեցի մեծատունը ստրուկների վերաբերութեամբ: Մի մեծատան ծառայութեան և գուաճութեանց համար այստեղ նշանակուած էին ստրուկների ամբողջ խմբեր: Այս թշուառ խմբերի համար օրէնք էր միայն նոցա տիրող հաճոյքը: Եթէ տէրն անգութ էր, սա ունէր իրաւունք չարչարելու իւր ստրուկներին, որքան կուզէր, զրկելու նրանց կեանքից ամենատեսակ և չարալիւկ եղանակներով, առանց

պատասխանատուութեան մէկի առաջ: Եթէ նա անառակ էր և խառնակեցիկ, նորա ստրուկների բազմութիւնը պարտական էր կորցնելու ամեն ամօթ: Ի զուր ոմանք կայսրներից կամեցան օրէնքներով սահման դնել ստրկատէրերի կամայականութեան և խստութեան. նոցա բարենպատակ փորձերը շատ թոյլ հետեանքներ էին ունենում. օրէնքի մեռեալ տառը անկարող էր փոխել բարքերը: Սրէնքն միայն այն ժամանակ մեծ ոյժ ունի, երբ թէ օրէնսդիրն և թէ հասարակութիւնն, որոյ համար նա գրուում է, համոզուած են օրէնքի անհրաժեշտութեան և արդիւնաւորութեան մէջ: Հռովմայեցի ընտիր կայսրներին շրջապատողները սովորաբար ստոյիկեան փիլիսոփայք էին. նոքա էին կայսրներին թելադրում հակաստրկական օրէնքները, բայց հասարակութիւնն, որ հասել էր գեղխութեան և կամայականութեան վերին աստիճանին, միշտ թշնամաբար ընդունում էր այսպիսի օրէնքներն և աշխատում էր նրանց զանցառութեան տալ: Միւս կողմից օրէնստուն պէտք է ինքն անպայման կերպով բարձր լինի այն հասարակութիւնից, որին նա օրէնք է տալիս և ամենից առաջ յարգէ օրէնքն՝ բայց ի՞նչ ներգործութիւն կարելի է անել, երբ ստրկութեան դէմ օրէնստու դուրս է գալիս գորինակ ներոնն, որ օրէնք հրատարակեց, որով հրամայում էր քաղաքների կառավարիչներին «ընդունել գանգատներ ստրուկներից, եթէ նոքա զոհ են դառնում իրանց տէրերի խստութեան, գեղխութեան և ժլատութեան և որ չէր թոյլատրում «...անց օրէնքն...»: Դրանք այլ լոկ տիրոջ վկայութեամբ դատապարտել ստրկին դառնալու կերակուր վայրենի գազանների: Խիստ Ռոմիտիանոսը կրկնեց ներոնի այս օրէնքներն և բացի դրանից արգելեց տէրերին անգթութեամբ կամ անբարոյականութեամբ խեղել ստրուկներին և կամ վաճառել նրանց սուսերամարտիկների խմբերի համար:

Անտոնիոս հրամայեց գնել տէրերից այն ստրուկներին, որոնք կրգիմեն կայսեր արձանի պաշտպանութեան: Անդրիանոս և Անտոնիոս փորձ փորձեցին պատժել անգութ տէրերին. առաջինը մինչև անգամ մի տմարդի մեծատուն կնոջ աքսորքի դատապարտեց, իսկ երկրորդը մի բարբարոս ստրկատիրոջ զրկեց բոլոր ստրուկներից: Բայց հասարակութիւնն այնպէս ապականուել էր, որ այդպիսի օ-

ըէնքների վերայ գրեթէ ուշադրութիւն չէր դարձնում, որ ապացուցանուում է նրանով, որ մի և նոյն օրէնքները գրեթէ ամեն կայսերները կրկնում էին մինչև Կոստանդիանոս Մեծը: Իսկապէս այդ օրէնքներն ոյժ և զօրութիւն ունենալ էլ չէին կարող, երբ մի քանի կայսրներ, սոցա շարքում և Յգոստոսն, իրանք մեղանշում էին նոցա դէմ, անձամբ խստութեան օրինակներ ցոյց տալով: Այսպէս Մակրինոս կայսրն իւր ընդոժիններից Կալպիստիոսը անուանուում իւր անասելի անգթութեան համար դէպի ստրուկները:

Սենեքան իւր *de ira* (յաղագս բարկութեան) երկասիրութեան մէջ թողել է «արտաբնական յիշատակաւ այն խառն-ընտանց, որոնք արեւելիքէն լինելով եւնիպիսի իրանց Գործելիք» արտաբնական խառն-ընտանց: Սարսափի ազդեցութիւնից այս ազնիւ մարդու սրտի խորքից բղխում են աղաչանք հարուստներին, մեծաոռւոններին և իւր ժամանակի կառավարիչներին, որպէս զի նոքա իրանց վարմանց մէջ անպաշտպան թշուառ ստրուկների հետ չափաւորեն իրանց բարկութիւնը: Բայց կարծես, նորա պաղատանքներն էլ այնքան ազդեցին հասարակութեան վերայ, որքան ազդեցութիւն արաւ Սենեքայի նոյնանման գիրքը *De clementia* (յաղագս գթութեան), որ նա նուիրել էր իւր մարդասպան սանին՝ Ներոն կայսեր: Քանի որ հռովմայեցիք աւելի բարոյապէս ապականուում էին, նոցա բնաւորութիւնը թուլանում էր և նոցա մէջ զարթում էին գազանական բնազդումներ: Մեղկ թեթեւամիտ կեանքն, ասում է փիլիսոփան, մարդոց զիւրազրզիւ է անում: Արդեօք չէ՞ք նկատում դուք, որ ինչքան հարստութիւնն աւելանում է, այնքան զօրանում է և խստասրտութիւնը: Նայեցէք հարուստների, ականաւոր անձանց վերայ, կառավարիչների վերայ՝ յաջողութիւնը փքում է և կարծես զօրացնում է նոցա սրտի դարկութիւնն ու թեթեւամտութիւնը: Նոցա ականջները վարժոււում են շողոքորթութեան և փայփայանքների, բաղդաւորութիւնը անուցանում նոցա մէջ բարկացկոտութիւն: Եւ այն որպիսի բարկութիւն: Սա անգուսպ փոթորիկ է, որ սարսափ պէտք է բերէ նոյն իսկ բարկացողի վերայ և որոյ գործիքներն են՝ դատ, խաւազան, բանդ խաչ, խարոյկ, երկաթեայ ճանկեր, շղթայ, ամենատեսակ կտտանք»

շանթացած երկաթ ճակատի վերայ խայտառակութեան կնիքը դրօշմելու համար, վայրի գազաններով լի այրեր: Մեզ յայտնի է հների անգութ սովորութիւնը դրան մուտքի մօտ շղթայակապ անել ստորուկ — դռնապանին այնպիսի շղթայով, որով մենք կապած ենք պահում գամիւռ շներին. դեռ Պլաւտոսի ժամանակ այս սովորութիւնը գործածական էր:

Կլաւտիոս կայսեր ժամանակ հրատարակուեցաւ օրէնք, որ արգելում էր խստասիրտ տէրերին իրանց հիւանդ ստրուկներին Տիբերիս գետի մէջ տեղում գտանվող ամացի կղզին տեղափոխելու և այստեղ յանձնելու նրանց բազդի բերմունքին: Այլ տէրեր իրանց հիւանդ ստրուկներին մորթել էին տալիս ինչպէս անասուններին, որ մենք տեսնում ենք նոյն իսկ օրէնքից: Սենեքան պատմում է, որ Վեդիոս Պոլիօնոսը իւր յանցաւոր ստրուկներին գցել էր տալիս միւռնէս ձկների ձկնոցն, որպէս զի այդ համեղ ձկները կերակրութիւն մարդոց դիակով և գիրանան: Խստասրտութիւնը մի քանի մեծատանց մէջ դառնում էր սովորութիւն, նոքա կարծես ախորժում էին արեան ճաշակին և մսի հոտը կարծես նոցա վերայ մի տեսակ առանձին արբեցուցիչ ազդեցութիւն էր գործում:

Վալերիոս Մեսսալան, որ Սեպտիմի ժամանակ փոխ-հիւպատոս էր Ասիայում, մի օրում 300 հոգի մահուան դատապարտելով զլիսատած զոհերի մէջ շրջելով ասում էր. «Նա արքայական գործ կատարեցի»: Ազենիոս Պոլիօնոսն իւր նամակում առ Կիկերոն պատմում է յայտնի մեծատուն Բալբայի մասին, որ նա հրամայել էր մի հռովմայեցի քաղաքացու գազաններին կուր տալ. «Եւ զի ինչպէս չէր համար: Ամենապատուաւոր անձինք, ասում է Սենեքան, զայրանում էին, եթէ աւագանի համար պատրաստած ջուրը չէր լինում որոշեալ աստիճանի ջերմութեան, եթէ ստրուկը կոտորում էր մի ապակեայ աման, եթէ նորա ոտնամանները լաւ մաքրած չէին, եթէ ստրուկը շուտով չէր կատարում տիրոջ հրամանը, եթէ տիրոջ մատուցած ըմպելիքը զովարար չէր, եթէ ամկողինը լաւ փռած չէր և կամ սեղանը լաւ յարդարած չէր: «Եթէ ստրուկը կհագայ կամ կփռշտայ ճաշի ժամանակ, շարունակում է նոյն մատենագիրը, եթէ նա մեծ եռանդով չէ քշում ճանճե-

րին մեզանից, եթէ նա յանակնկալս վայր կգցէ բանալին, մենք կատաղում ենք: Եթէ նա կահկարասիքը շարժելիս ազմուկ է հանում, եթէ նա չզիտէ գինին ձնով պաղեցնել, մենք դիւահարուում ենք: Եթէ մեր ստրուկն արտասանում է խօսքերը բարձրաձայն, եթէ նորա Լրեսը տխուր է, եթէ նա խօսքերն այնպէս ցած ձայնով է արտասանում, որ մենք չենք կարողանում լսել, ի՞նչ իրաւունք ունենք նրան խարազանով ծեծել և կամ հրամայել շղթայակապ անելու: Բնդհակառակն հէնց այսպիսի չնչին պատճառներով մարդոց շղթայակապ են անում, անխնայ ծեծում, յաճախ այնպէս խիստ են ծեծում, որ խեղանդում են անում, ատամները փշրում և ահա մարդն ընդ միշտ խեղած է միայն այն պատճառով, որ մենք չզսպեցինք մեր բարկութիւնն և չիմացանք համբերութեամբ պինուելու: Ստրկութիւնն այնքան ապականեց բարքերն, որ ամեն վերաբերութեամբ օրինաւոր և հեզ մարդիկն էլ իրանց համար անպատիւ և խայտառակ գործ չէին համարում ստրկին տանջելը: Պլուտարքոս, որ մեծ մարդոց սխրագործութեանց նկարագիրը մեզ թողեց, մի բարձր կրթութեան տէր անձն էր. բայց նոյնպէս ազատ չէր խստութիւնից դէպի ստրուկները:

Պատմում են, որ մի օր նա տեսնելով ստրկի չարաճճիութիւնքը, հրամայեց նորան ծեծել: Ստրուկը, լինելով ուսեալ անձն, Պլուտարքոսի գրութիւններից վկայութիւն առաջ բերեց բարկութեան վնասի մասին: Այն ժամանակ Պլուտարքոս սկսաւ ապացուցանել, որ ինքն ամենեւին չէ բարկանում և դառնալով դէպի դահլձն ասաց, «մինչև որ մենք քո ընկերոջդ հետ փիլիսոփայութիւն կանենք, ինդրեմ, դու նրան ծեծի՛ր մտրակով»: Եւ վենալոսը պատմում է Սուտիլիոսի մասին, որ նրան ոչ մի երաժշտութիւն այնպէս չէր դուր գալիս, ինչպէս մտրակների ձայնը կամ Պոլիֆեմոսի մասին, որ երբէք այնպէս ծիծաղած չէ, ինչպէս երբ երկու անձեռոցիկների կորուստի համար պատահեցաւ հրամայել դահլձին շանթացած երկաթով կնիք դրօշմել ստրկի վերայ: Պետրոնիոս ասում է, որ մի անշան յիմար անձն Տրիմալչիոն հրամայում է խաչել Միհրդատ ըստրկին նորա համար, որ այս խեղճը ծիծաղել էր տիրոջ վերայ: Սենեքան նկատում է, որ իւր ժամանակի մեծատանց գրեթէ բոլոր օրն

անցնում էր ստրուկների դատաստանն անելում ու նրանց պատժելում :

Մի դար Սենեքայից յետոյ, Ռիոն Խրիզոստոմոս իւր շարադրութիւններէ մէկի մէջ գոչում է. «Ո՛հ որքան հոգսերի առիթ են լինում մեզ այս ստրուկները. Տէրը միշտ պիտի անհանգիստ լինի վէճերով նոցա հետ, նրանց պատժելով և խարազանելով, հարկը պահանջում է անդադար յանցաւորներին շղթայակապ անել կամ փախըստականներին կալանաւորելու համար մարդիկ արձակել նոցա ետեւից :

Կանայք էլն աշխարհում պակաս խոստիւրք չեն, քան պաշտօնէի: Ո՞վ չէ յիշում Նուվենալի երգիծաբանութեան սարսափեցուցիչ վեցերորդ տունը, ուր նկարագրած է հռովմայեցի տիկնոջ յարգարանքը: Վահիճը գանակոծում է խղճուկ ստրկուհուն: Այս միջոցին նորա տիրուհին սնգուրուում է, շատախօսում է իւր ընկերներին հետ, հրամայում է իւր առաջ փռել ոսկեթելով կարած իւր շորը: Վահիճը շարունակում իւր գործն և երբ ձեռքերը կախ են ընկնում դադրելից, տիրուհին իւր քաղցր ձայնով գոչում է նոր ծեծուած ստրկուհուն «Այստեղ է՛կ»: Աղախինը ներս է մտնում և տիրուհին դառնում է զէպի նա նոր յանդիմանութիւններով: Խեղճ Պսիխէան, որոյ մազերն անկարգ են նոր ստացած տանջանաց պատճառով, ուսերը մերկ, կուրծքը բաց, սկսում է տիրուհու մագերը յարդարել: Ինչո՞ւ այս խոսպոպիկը գանգրացրած չէ, կրկին բարկանում է տիրուհին: Վահիճը նորից կպատժէ ստրկուհուն այն մազերի համար, որոնք չեն կամենում գանգրուել: Պսիխէայի յանցանքն ի՞նչ է: Նորա մեղքն է, որ տիրուհու պատկերն իրան չէ դուր գալիս: Օվիդիոսի Կորիննան հարիւր անգամ ստիպում է աղախինին փոխել մազերի յարդարանքը. բայց գնդասեղով չէ ծակծրկում նրան կամ սանդրով չէ ճանկւտում, ի մեծ զարմանս Օվիդիոսի: Կորիննայի այսպիսի հեզութիւնը գուցէ նրանիցն էր, որ Օվիդիոսը մի անգամ իւր զգուանքն էր յայտնել այնպիսի գեղեցիկ կանանց մասին, որոնք լացացնում են իրանց աղախիններին, նոցա մազերը յարդարելու ժամանակ: Բայց Կորիննան էլ ազատ չէր խրատութիւնից: Օվիդիոսն ամեն օր տեսնում է նորա դռնապանին շրջթայած տան դռների մօտ և այս խղճուկը շատ անգամ Օվիդիոսի

պաշտպանութեամբ միայն իւր ուսերը մտրակի հարուածներէից զերծ պահեց: Նուվենալոս գրում է, որ մի տիկին խնդրում է իւր ամուսնուն խաչել մի ստրկի և երբ ամուսինը չէ կամենում կատարել նորա խնդիրը, կինն արհամարհանքով ասում է. «Թշուառական, դա հօ ստրուկ է, միթէ ստրուկը մարդ է»:

Ահա ո՞չք էին մեծ Հռովմի և Հին դասական դարերի ստրկատէրերը: Նոցա տմարդութիւնը սո/որական բան էր, նոցա բարկութիւնը սահման չէր ճանաչում և գործ էր դնում ամեն տանջանք և կոտանք. նոքա առանց պատասխանատուութեան սպանում էին Թշուառ էակներին, որոնք յանձնուած էին նոցա լիազօր իշխանութեան: Յաւալի է յիշել, որ աննշան մի սխալանք, կամ մի շաղակրատի-խաբեբայի գուշակութիւն յաճախ խեղճ ստրկին կեանքից էր զրկում: Աւելի ցաւալի է, որ այս խստութիւնը առաջանում էր ոչ թէ զչարութիւնից, այլ բնական էր և հետեանք ստրկատիրոջ մեղկութեան, նորա անբնդունակութեան, անսովոր լինելուն անձամբ մի գործ կատարելու, նորա դալկացման, որ թոյլ չէր տալիս նրան որ և է ճիգն թափելու: Այս մեծատուններն առանց կամքի, առանց խելքի, ջղային, ամեն բանի վերայ գանգատող, Թոյլ, չնչին անձինք գոլով, ներկայանում են իբրև ողորմելի էակներ և կենդանի արտայայտութիւնք այն չարեաց, որ հասցնում է հասարակութեան ստրկութիւնը: Նրանցից ոմանք, չգիտենալով թէ ինչպէս անցնեն իրանց ժամանակը, անց էին կացնում օրը հրամայելով տեղափոխել իրանց սենեակից սենեակ, տնից տուն, ման ածել իրանց բազկաթոռի կամ պատգարակի վերայ նստած. այլք անցկացնում էին օրն ամեն ժամ աւագան մտնելով և յետոյ ուտելով: Նթէ նոքա գնում էին զբօսնելու, ստրուկների բազմութիւն գնում էր նոցա առաջից և իրանց տէրերին նախազգուշացնում էին, թէ որտեղ պէտք է իջնել և ուր բարձրանալ, իսկ իրանք տէրերը նմանում են կոյրերի, ասում է Լուկիանոս: Ահա այդ երջանիկներից մէկն (Beatus), ինչպէս կոչում են նրանց բանաստեղծները, դուրս է գալիս աւագանից, նրան նստեցնում են աթոռի վերայ, բայց նա գիտէ՞ արդեօք, որ ինքը կենդանի է: Ահա նա նստում է ճաշելու. բազմաթիւ ստրուկներ շրջապատում են նրան.

սոքա գիտեն նորա բոլոր սովորութիւնքը, նոցա համար հասկանալի են նորա ակնարկներն ու շարժումաձևները, նոքա գիտեն թէ որ կերակուրը նրան դուր է գալիս և որից նա զգուել է, նոքա գիտեն նորա ախորժակը բանալու միջոցը: Նոցա տիրոջ բոլոր զգացմունքները բաւարարութիւն են գտնում՝ նորա անկողինը ծածկած է վարդերով, նորա աչքերը զբաղուած են գեղեցիկ ներկայացումով, որ կատարուում է ճաշի ժամանակ, նորա լսելիքը զուարճանում են ախորժեկի երգեցողութեամբ և երաժշտութեամբ, մինչև անգամ նորա մարմինը շփող և մերսող առանձին ծառաներ կային: Ամենքն աշխատում են այս անկենդան զիակի մէջ առկայծել գէթ զգացմանց մի կայծ: Այս մարդիկ, աղաղակում է Սենեքան, աւելի հոգ են տանում իրանց մագերի քան հայրենեաց վերայ. նրանց աւելի մագերի յարդարումն է զբաղեցնում քան հայրենեաց վիճակը: Այս շուայտասէրների մէջ մի որոնէք ոչ պաշտպան և ոչ վրէժխնդիր հայրենեաց: Սարսափելի խօսքեր, որոնք ցոյց են տալիս, թէ ստրկութիւնն որպիսի խորին բարոյական անկման հասցրեց հին աշխարհը:

Հին աշխարհի մեծագոյն քաղաքային անկման խորութիւնն աւելի ևս հասկանալի է ընդհանուր գիշերահարմարութեան դէպքում: Սարսափելի յանցանքաւորութիւնը զեղխացնում և ապականում է իրագործողի ուղիղ և ճշմարիտ հասկումը, երբ մարդու հոգին առանձնապէս ընդունակ է լինում արտաքին տպաւորութիւնք ընդունելու և երբ նա իբրև կակուղ մոմ արտաքին ազդեցութեամբ ստանում է ցանկացած ձևի: Սեռատան գաւակը հէնց ծնելու օրից ընկնում էր ստնտու ստրկուհու ձեռքը: Այնքալ Տակիտոսը արգարամիտ և զօրեղ հրապարակախօսութեան (ատենաբանութեան) անկումն վերաբերում է հէնց այս ստրկուհի ստնտուի սկզբնական դաստիարակութեան: Անցաւ այն ժամանակն, ասում է նա, երբ ինքն անարատ և սուրբ մայրը սրնուցանում և դաստիարակում էր իւր զաւակին, նախնեաց խիստ կարգապահութեան մէջ, իւր ձեռքերի մէջ և իւր գոգում:

Տակիտոսի ժամանակ մեղկացած ու թուլամորթ Հռովմայեցի կահայք իրանց ստինքով իրանց զաւակը կերակրելու սուրբ պար-

տականութիւնից հրաժարուում էին, այլ այդ պարտականութիւնը յանձնում էին ստրկուհի ստնտուին:

Այն գերդաստաններում, ուր այդ և կին բաժան էին ապրում, ստրկուհին բոլորովին փոխարինում էր մօրն և երեխան, ըստ վկայութեան Տակիտոսի, յաճախ դաստիարակուում էր ստրկուհու սենեակում: Ստրկուհին, աւելացնում է Տակիտոս, ջամբում է պարոններին այն կաթն, որով կերակրել էր ստրուկներին, որոնց վերայ ապագայում այդ պարոնը պիտի իշխէր: Նախնի փիլիսոփայ Փաբորինոսը յայտնում է այն միտքը թէ ստրկուհու կաթը ազատածին մանկան մէջ փոփոխութիւն է անում, արմատացնելով նորա մէջ ստոր բնազդումներ: Այս միտքն ճշմարիտ կարող է լինել այն վերաբերութեամբ, որ ստրկուհու կաթը սակաւ աննդարար էր, որովհետեւ մեծատունք վատ և ժլատութեամբ կերակրում էին իրանց ստրուկներին, բայց տարակոյս չկայ, որ տպաւորութիւն ընդունող մանկան վերայ աւելի ազդում էր ստրուկների անբարոյակաւութիւնը: Այս ազդեցութիւնն, ըստ ասութեան սուրբ Հերոնիմոսի, ըստ մեծի մասին շատ ողբալի հետեւանքներ ունէր. ստրկուհի ստնտուներն, ապականուած ստրկութեամբ, դայեակներն, որոնք օրօրում էին երեխային, տակաւ առ տակաւ ապականում էին փորքրիկ աղջկանց և տղայոց, որոնք և յարաբունս Հասակի Հասած ժամանակ էլ չէին կարողանում ազատուել նոցա վնասակար ազդեցութիւնից: Չորրորդ դարի մի օրէնք սարսափելի մահուան պատիժ է նշանակում այն ստնտուի Համար, որ իւր խորհուրդներով կօզնէ մի ցոփագնաց և լկտի երիտասարդի նորա ստնուհին փախցնելու. նորա բերանն ածում էին հալած արծիճ: Պատժի տմարդութիւնն ու խստութիւնը ցոյց են տալիս, որ հին աշխարհում նման օրինակ դէպքեր շատ յաճախ էին պատահում: Ի պատիւ մարդկութեան պէտք է խոստովանել, որ եղել են դէպքեր, երբ ստրկուհի ստնտուները ցոյց են տուած ամենաքնքոյշ և անձնագոհ Հաւատարմութիւն իրանց սանիկներին: Երբ ներոն, մարդասպանների հալածանքից փախչելով, վերջ տուեց իւր կեանքին անձնասպանութեամբ, նորա երկու պառաւ ստնտուներն, Եկղոզաս և Աղեքսանդրա, որոնք ապրում էին պալատում նորա վերջին սի-

բուհու Ակդէի հետ, տարան նորա մարմինը թաղման խարոյկի վերայ: Երբ Դոմիտիանոս սպանուեցաւ, նորա Ֆիլլիս ստնտուն նորա մարմինն այրեց իւր այգիում՝ արուարձանում և յետոյ գաղտագողի անօթը նորա աճիւնով տարաւ զրէց Փլաւիոսների դամբարանում, ուր և խառնեց նորա փոշին Տիտոսի աղջկայ Յուլիայի փոշու հետ, որին նա սիրում էր և նորա համշիրակ քոյրն էր:

Մեծատուն գերդաստաններում ստնտուի հետ պաշտօնական դիրք ունէր և մի այլ ստրուկ դաստիարակի կամ մանկավարժի կոչումով, այս դայեակն, ըստ վկայութեան Տակիտոսի, ընտրուում էր առանց նախապէս զգուշութեան և ուշադրութեան: Յաճախ սա լինում էր մի ստրուկ, որ չունէր ընդունակութիւն ոչ մտաւոր և ոչ մարմնաւոր աշխատանքի համար. որովհետեւ սովորաբար ծնողներն, ըստ Պլուտարքոսի, մի քանի դէպքերի համար պահում էին իմաստուն և արդարամիտ ստրուկներին և սովորաբար այդպիսեաց յանձնում էին իրանց դրամական գործերն և կամ իրանց կալուածոց կառավարութիւնն, իսկ դաստիարակների համար այդպիսի յատկութիւնք անհրաժեշտ չէին համարում, կարծես թէ հարկաւորութիւն չկար հոգալու երիտասարդ հարստի մտաւոր զարգացման և բարի բարոյական ուղղութեան վերայ: Սուեւտոնիոսը պատմում է, որ Ներոնի դաստիարակներն, երբ նա ապրում էր իւր մօրաքրոջ Լեպիդէի մօտ, էին երկու ստրուկներ, որոնց մէկը պարուղ դերասան էր և միւսը վարսավիրայ: Հասկանալի է թէ ինչու Սենեքայի դասերն, որ նա ուշ սկսաւ տալ նրան, ազդեցութիւն չգործեցին այս կայսեր վերայ, որ արդէն մանկութիւնից ապականուած էր:

Իմաստուն Հռովմայեցիք, զորօրինակ Վատոնն, այլապէս էին նայում գործի վերայ: Նա հրամայում էր իւր կնոջ իւր գաւակների հետ կերակրել իւր կաթով և ստրուկների գաւակներին, որպէս զի վերջինները եղբայրական զգացմունք տածեն դէպի իրանց տիրոջ գաւակները: Բայց նա չէր ցանկանում իւր գաւակների դաստիարակութիւնը յանձնել ստրուկ դաստիարակին, թէև սա էր յայտնի ճշմարտասէր և ուսեալ անձն: Հին Հռովմայեցին պարզապէս տեսնում էր ստրուկների օգնութեամբ կատարուող դաստիարակութեան թերութիւնները. բայց հազիւ թէ ստրուկ դաստիար-

բախներէից մէկը հասկանալիս լինէր իւր անընդունակութիւնը դաստիարակ լինելու համար. նոցանից ոչ ոք չունէր այնքան համարձակութիւն, որ ասէր այնպէս, ինչպէս որ Դիոգէնէսն, որ լինելով ստրուկ իւր տիրոջ դոյնպիսի (դաստիարակ լինելու) առաջարկութեան պատասխանեց. «Դարձի՛ր դէպի ազատ մարդիկը»: Դաստիարակի դրութիւնը տան մէջ շատ վշտալի էր, նա ակամայ իւր սանիկի բոլոր վատ հակամիտութեանց բաւարարութիւն պիտի տար և ուշադրութիւն չդարձնէր նորա թերութեանց վերայ: Վալերիոս Մաքսիմոսը պատմում է, որ յաճախ դաստիարակներն իրանց հրակոյութեան յանձնուած երիտասարդների և սոցա սիրուհեաց կամ սիրականների մէջ միջնորդի դէր էին կատարում:

Տերենտիոս և Պլաւտոս լատին մատենագիրների երկասիրութեանց մէջ մենք գտնում ենք կենդանի բնորոշ նկարագիրն այն գեղի խաբերայ դաստիարակների, որոնք շատ նման են շնորհագիւտ սպասաւորներին և ֆրանսիական կատակերգութեանց ծառաներին:

Պլաւտոսի «Վաճառակ» երկասիրութեան մէջ մի երիտասարդ մեծատուն գնում է ճանապարհորդելու իւր դաստիարակի հսկոյութեամբ. բայց վերականգուն ծածկում է իւր երիտասարդ տիրոջ յանցանքները, մասնակից է լինում նորա բոլոր անվայել արկածներին և խաբում է հօրը, ծերունու բոլոր կասկածները ջրելով: Պետրոլոս գրուածքի մէջ ծերունի հայրն թախծութեամբ աղաղակում է. «Ո՛վ ապականեց, գեղխացրեց իմ որդուն»: Այս չարագործը — Պսելգոլոսը — նորա դայեակը, նորա դաստիարակը: Բայց հագիւ թէ ծերունի Սիմօն իրաւունք ունենար այդպէս գանգատելու Պսելգոլոսի վերայ: Արթէ նրան յայտնի չէր, որ հերիք էր նորա որդու մի գանգատը Պսելգոլոսի վերայ, որ վերջինս ընկներ բանտը, հաց ու ջուր միայն ստանալով:

Պլաւտոսի Բաքքիդայի մէջ կարդում ենք հետեւեալ մանրավէպը. Արեթոնամիայ մանուկ յանձնուած է ստրուկ դաստիարակի, բայց հէնց որ դաստիարակը մի նկատողութիւն է անում, մանուկն այնպէս գայրանում է, որ դաստիարակի գլուխը պատռում է աղիւսակով, դաստիարակը գնում է հօր մօտ գանգատելու. բայց հայրն ասում է իւր որդուն. «Շատ լաւ ես արել, իմ սիրելի որդի, տես-

նում եմ, որ դու արժանաւոր և ճիշդ ժառանգ ես իմ յատկու-
թեանցս, դու գիտես քեզ անարդարութիւններից պաշտպանել:
Ապա հայրը յանդիմանում է մանկավարժին. «իսկ դու, անպիտան
ծերունկ, չհամարձակիս պատժելու այս համարձակ քաջին»:

Ինչպիսի վարկ կարող էր ունենալ յանդուգն քաջի աչքում
խեղճ ծերունին, որի հետ այդպէս վարուեցաւ հայրը: Ապա Բաք-
քիդայի մէջ մենք կարդում ենք հետեւեալ գեղեցիկ տեսարանն, որ
մենք չենք կարող այստեղ առաջ չբերել: Ծերունի մանկավարժ Լի-
դոսն աշխատում է կրթել, խելքի բերել իւր սան Պիստոկլէրին:
Լիդոս. Դու կորած ես, դու ինձ էլ մահացրիր: Դու մոռացար այն
բարի դասերն, որոնք ես քեզ տալիս էի: Պիստոկլէրոս, իրաւ այդ-
պէս է. ես ի զուր կորցրի իմ աշխատանքներն և դու քոնր, դաս-
տիարակութիւնն, որ ինձ տուիր, ոչ իմ օգտին ծառայեց և ոչ քո
օգտին: Լիդոս. Քո սիրտդ յափշտակուած է. Պիստ. Դու ինձ բոլո-
րովին ձանձրացրիր. Լոիւր, Լիդ, և եկ իմ ետեւիցս: Լիդոս. Այդ-
պէս. Դու ինձ այլ ևս չես անուանում «Ի՞նչ սուս-ցիւ» . այլ լոկ Լի-
դոս. Դու սիրուհի՞ ունիս: Պիստ. Երթանք ես նրան քեզ ցոյց տամ:
Լիդ. Ո՛չ, ես չեմ կարող համբերել և կերթամ բոլորը կպատմեմ
հօրդ: Պիստ. «Այդ մի անիլ, Լիդոս, զգուշացիր: Լիդ. Ինչո՞ւ պիտի
վախենամ քեզնից: Պիստ. Յիշիր որ ես այն հասակումն եմ, որ ինձ
անվայել է հոգաբարձութեան ներքոյ գտնուիլ: Լիդ. Ո՞ր անդունդն
ընկնիմ. ես տեսնում եմ այն, ինչ որ բնաւ տեսնել չէի կամենալ.
ինձ լաւ է մեռնիլ: Աշակերտը սպառնում է իւր ուսուցչին. ես ան-
պատկառ և լպիրշ աշակերտներ ունիմ, նոքա ինձ կսպանեն. Ան-
զօր թշուառ մարդ եմ. Պիստ. Լաւ. ես Հերակլէսին կձեռացնեմ. և
քեզ հետ կվարուեմ իբրև Լիդոսի հետ: Լիդ. Ի՛նչ, աւելի լաւ է,
ես Փիւնիքս կդառնամ:

Ես կերթամ և կասեմ հօրդ, դուք այլ ևս որդի չունիք: Պիստ.
Հերիք է, ցնդաբանել: Լիդ. Դու ամօթդ կորցրել ես: Որպիսի ո-
ղորմելի գիւտ է, որ դու ձեռք ես բերել անամօթութիւն: Դու
կորած մարդ ես: Միթէ դու մոռացել ես, որ հայր ունիս: Պիստ.
Միթէ դու մոռացել ես, որ դու ստրուկ ես: Կենդանութեամբ և
արդարութեամբ լի այս պատկերը մարդուս ակամայ դառն մտած-

մանց մէջ է ընկղմում: Ստրկատիրոջ վերջին խօսքերն ամեն ինչ պարզում են — դաստիարակը, իւր բոլոր ազնուութեամբ, իւր բոլոր բարի գիտաւորութեամբ, անգոր գտանուում է արդիւնաւոր ազդեցութիւն գործելու իւր աշակերտի վերայ. այո՛, այս վերջինս իւր հօր ստրուկների մէջ միշտ կգտնէ նորա հաճոյքին ծառայող անաւակներ: Միւս կողմից այս տեսարանն ապացուցանում է մեզ, որ և ստրուկների մէջ կային բարձր հոգիք, որոնց մէջ ստրկութիւնը չէր կարողացել խեղդել ազնիւ գգացմունքներն և ձգտումները: Հռովմէական գերեզմանատանը մի դաստիարակի գերեզմանաքարի վերայ թողած է այս արձանագրութիւնը. «ես բարեպաշտ էի և անարատ. ես ապրեցայ այնքան երկար, որքան հնար էր. ես ոչ գատուեցայ մէկի հետ, ոչ վէճ, ոչ գանգատ և ոչ պարտք ունեցայ, ես միշտ հաւատարիմ էի բարեկամացս. ես ստանում էի փոքրիկ ուճիկ, բայց դուրս փոխարէն հոգիս մեծ էր»: Որքան էլ զարմանալի լինի մեզ համար այս արձանագրութեան պարզամտութիւնը, չէ կարելի չիտստովանել, որ դաստիարակների մէջ եղած են և արդար ու ազնիւ անձինք: Գուցէ մեռած դաստիարակն արձակեալ ստրուկներին էր նման Թեմմինիոս Պալեմոնին, որոյ մասին Սուետոնիոսը խօսում է երեւելի քերականների կենսագրութեանց մէջ: Պալեմոն, որ յետոյ երեւելի հռովմայեցի դաստիարակ եղաւ, որին Տիբերիոս և Վլադիոս կայսրների հրովարտականքով յանձնուեցաւ երիտասարդների դաստիարակութիւնը, սկզբում ստրուկ ոստայնանկ էր, յետոյ նշանակուեցաւ դայեակ: Պալեմոնը իւր երիտասարդ տիրոջ ուսումնարան տանելով, գիր սովորեց և այնքան գիտութիւն շտեմարանեց, որ ազատութիւն ձեռք բերելից յետ հռովմում դպրոց բաց արաւ:

Նարունակենք մեր հետազօտութիւնը: Ահա և Երէսմարտի հարստացանք հասակն առաւ, Բայց առաւ. որքինքն Էնիւն, որ նորա վերայ դէլ էն որ յայտնի ու որքինքն Էստրելապէս. հասցել է անխախտիքի, ըստ ասութեան Սենեքայի: Նա երես առած և ապականած է, երիտասարդ ստրուկների նորա կամքը պաշտելով, որոնք նորա հետ միասին դաստիարակուում էին և որոնք գուցէ իրանց ստորաքարչ և անաբարոյական ծառայութիւններով, գուցէ և ազատութիւն ձեռք

բ'րած են: Այժմ նա նոցա տէրն է: Քսան տարեկան Հասակում այս մարդն ապականութեան և զեղխութեան բոլոր սերմերն իւր մէջն ունի, մերկալից արիւնը եռում է նորա ջիղերում, երեւակայութիւնը անսանձ նծոյգի նման քարշում է նրան դէպի ամենահնարաւոր բաւականութիւններ:

Որպիսի տարբերութիւն է այս անհաւատ Հեթանոսի, որ ծնողներից ժառանգած է Հռովմէական քաղաքակրթութեան բոլոր ապականութիւնն և իւր դաստիարակութեամբ ստացել է կատարեալ արհամարհանք դէպի ինքն ու իրան շրջապատողներն և մի քրիստոնէի մէջ, որ դաստիարակուած է արդար և բարի ընտանիքում, որ ներշնչել է նորա մէջ արիութիւն դիմադրելու զգայականութեան բոլոր հրապոյրներին, որ սովորեցրել է նրան զգուշութեամբ և արթնութեամբ նայելու կեանքի վերայ և այս անցաւոր կեանքի մէջ մի նոր ինչ տեսնելու, որ և կազմում է մարդկային գոյութեան իսկական նպատակը. նա նայում է բոլոր աշխարհի և կեանքի վերայ, իբրև Աստուծոյ նախախնամութեան յայտնութեան վերայ, նորա երազներն, ինչպէս և երեւակայութիւնը, սուրբ են, նորա ցնորքներն, եթէ միայն ունի, ուղղած են դէպի այն ընկերուհին, որին Աստուած նշանակել է նրան ամուսին:

Հեթանոսն այս հաւատն ապագայի մասին չէր կարող ունենալ, կրօնը չէր զսպում նորա զգայականութիւնը, այլ ընդհակառակը քաջալերում և նպաստում էր նորա զարգանալուն, հարուստի համար ամեն ինչ հնարաւոր էր և ներելի, ստրուկներն և ստրկուհիք պէտք չէ անվայել համարէին այն, ինչ որ նոցա տէրերի համար վայելուչ էր: Վառնակեցիկ կեանքն ու ցոփութիւնն, որ ասում է Սենեքան, յանցանք էր ազատ ծնածի համար, անհրաժեշտ էր ստրկուհու և պարտականութիւն էր արձակեալ ստրկի համար: Ուստի և հասկանալի է, որ ամենանուրբ, ամենանամօթ և անասնական զեղխութիւնն էր տիրապետում հարուստների ոսկեգօծ պալատներում: Ահա ինչու հասարակապետութեան վերջին ժամանակում և կայսերութեան սկզբում ամուսնական կապերն իրանց նախկին ամրութիւնը կորցրին:

Ապահարզանը սովորական դարձաւ: Ամուսնական կապերը յան-

կարծ լուծուում էին և կրկին միանում դրամական շահերի կամ լոկ հաճոյից համաձայն: Խնչպէս ասում է Կղեմէս Աղեքսանդրացին, «ստրկութիւնը բոլորովին խայտառակեց պսակի սուրբ պատկերը»: Եւ յիրաւի ի՞նչ էր հարուստի կնոջ վիճակը մեծատան պալատում, որ լի էր ստրկուհիներով: Ստորացած անարժան ախոյեաններից և իւր ամուսնուց յաշտ ստրկաց, նա՛ կինն իւր ամուսնութեան օրից կամաց կամաց կորցնում էր իւր նշանակութիւնը տան մէջ, նորա ցնորքները յօդս ցնդում էին, սէրը ծաղրի առարկայ դառնում և ահա՛ տակաւ առ տակաւ նա հետեւող էր դառնում իւր մարդու անառակութեան և աստիճանաբար իջնում էր ի շարս այն անառակ տիկիներին, որոնց Եուզենալը նկարագրում է իւր ~~անտառակ~~ ^{անտառակ} ~~ընդ~~ սարսափելի վիպասանութեան մէջ: Վալիրիոս Մաքսիմոսը գովարանում է Սկիպիոն Ափրիկականի կնոջ նորա համար, որ այս ազնիւ տիկինը կեղծում էր, որ իբրեւ թէ չէ նկատում Ափրիկէի նուաճողի թուլութիւնը դէպի իւր ստրկուհիներից մէկն և նորա մահից յետ ոչ միայն ազատութիւն տուեց այս աղջկանն, այլ և վայելուչ կերպով ամուսնացրեց: Բայց ո՞վ գիտէ, որքան ծանր նշանակութեամբ գուցէ այս որոշումն ազնիւ տիկնոջը: Կարծես Պլատոս աւելի ուշից հայեացք գցել էր գործի վերայ և իւր «Կազինա» կատակերգութեան մէջ թողած է մեզ մեծատան կնոջ խզճալի ստորացումն կենդանի պատկերը: Հանդիսումն են ընկերուհիք հռովմայեցի տիկնայք Կլէոպատրա և Մուրրինա, նոքա բարեկամական խօսակցութիւն են անում, որոյ մէջ առաջինը խօստովանում է, որ իւր ամուսինն առանձին ուշադրութիւն դարձնում է նորա սանուհու, մատաղահաս ստրկուհու վերայ և կամենում է նրան ամուսնացնել կառավարչի հետ նորա համար, որ իրան սիրուհի անէ: «Լուիւր աղաչում եմ, լուիւր» ասում է Մուրրինան: — Վախենալու ի՞նչ կա, մենք բոլորովին միայնակ ենք», պատասխանում է ընկերուհին: «Դու ի՞նչ իրաւունք ունիս այդ ստրկուհու վերայ», կրկնում է Մուրրինան, օրինաւոր կինն ոչ մի սեպհականութիւն չպիտի ունենայ առանց ամուսնու կամաց: Ամեն ինչ, որ քոնն է, նրան է պատկանում: — «Ահա՛ դու էլ իմ դէմ ես», պատասխանում է այս խօսքերին վշտացած Կլէոպատրան: «Լուիւր, դու ան-

միտ, կրկնում է Մուրրինան, լսիր ինձ, ոչ մի դէպքում նորա հետ վեճ մի բանալ: Թո՛ղ ու՛մ կուգէ սիրէ, թո՛ղ նա յափշտակուի իւր հաճոյքից, միայն որ տանը դու չտանջուիս»: Ձէ կարելի չխոստովանիլ, որ այս խորհուրդներից, թէև մի փոքր կատակերգական են, բուրում է սառնութեան և քարասրտութեան հոտ, որ անշուշտ ներքին վիշտերի հետեանք է: Բայց այսպիսի ծածուկ բնաւորութիւն ունենալու ընդունակ են միայն համեստ և չափաւոր անձնաւորութիւնք, իսկ որքան կազ և վեճ, խայտառակութիւնք և չարագործութիւնք կատարուում էին խաբուած սիրոյ առթիւ և որ աւելի սարսափելին է, այս եղբերգութիւնք տեղի էին ունենում ստրուկների աչքի առաջ և մեծ մասամբ նոցա գործակցութեամբ և մասնակցութեամբ: «Այս կաք ու վեճերն, ասում է Ս. Յովհաննէս Ոսկեբերանը, զուարճութիւն էին ծառաների համար, որոնց բնական ատելութիւնը միթիթարուում և սփոփուում էր իրանց տէրերի կոխներով. այն կոխները զօրացնում էին ծառաների կամայականութիւնն և ինքը կոխն էլ զօրանում էր նոցա զրպարտութիւններով»:

Նրբեմն այս ընտանեկան գեղխութիւնը, ստրկութեան պտուղը, հասնում էր զգուելի մանրամասնութեանց: Մի մատաղ ստրկուհի դուր եկաւ միւսնոյն ժամանակ գերդասնի հօր և սորա որդուն, երկուսն էլ աշխատում են ծածկելու իրանց անառակութիւնն օրինական պատճառաբանութիւններով. հայրը կամենում է ամուսնացնել նրան իւր կառավարչի հետ, իսկ որդին իւր կառապանի հետ: Թշուառ մայրը, կամենալով ընտանեկան խաղաղութիւնը պահպանել, ստիպուած էր հաղորդ լինել որդու անառակութեան և երբ հայրը որդուն տնից հեռացնում է, նա՝ մայրը նորա բացակայութեան ժամանակ հսկում և պահպանում էր նորա արատաւոր շահերը: Այսպիսի էր կնոջ բարոյական ստորացումն հին աշխարհում: Նոյն հեղինակն իւր «Բան շախմատի» կատակերգութեան մէջ նկարագրում է բարձր-բարոյական ամուսնական սէրն և նկարագրում է սրան այնպիսի զծերով, որոնց կտրոզ էր նախանձել եւ նեկսպիրը:

(Նարեհեղի)

(Թարգմ. Ս.)